

Thomas Kuhn esete a filozófiai közhangulattal

Ha én nekrológot írtam volna, két okból is hangsúlyoznám, hogy Kuhn nagy filozófus volt. Először is, azt hiszem, a „filozófus” név a legmegfelelőbb olyasvalakivel kapcsolatban, aki átrajzolja a kultúrát – aki új és ígéretes gondolatokat fogalmaz meg az emberi tevékenységek fontos területeinek viszonyáról. Kuhn éppen ilyesfajta gondolkodásmódot kínált nekünk – olyan gondolkodásmódot, amely sok különféle diszciplína önképét és retorikáját átformálta.¹

1984-ben a *Magyar Filozófiai Szemle* fölkérésére rövid recenziót írtam abból az alkalomból, hogy végre magyarul is megjelent Thomas Kuhn híres-nevezetes könyve, *A tudományos forradalmak szerkezete*.² A recenzió címe, *A tudományfejlődés kuhni modellje – 1984-ben*, egyrészt utalt a valós időre, meg persze arra is, hogy miközben Kuhn könyvét akkor már réges-régen kiadták németül, lengyelül, de például oroszul is,³ a magyar nagyközönséghez csak több mint két évtizeddel az eredeti megjelenése után jutott el ez a mű. Igaz, a fordítás, Bíró Dániel munkája immár a második, bővített kiadás alapján készült, így már magában foglalta Kuhnnak a könyv első kiadását követő vitákra megfogalmazott reflexióit, valamint Fehér Márta külön tanulmánynak beillő utószavát is.

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa; bekes.vera@btk.mta.hu

¹ Rorty, Richard: Thomas Kuhn, a kövek és a fizika törvényei. Ford. Babarczy Eszter. *BUKSZ*, 9, 1997/3, 358.

² Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Gondolat, Budapest, 1984. Újabb kiadásai: Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Osiris kiadó, Budapest, 2000, 2002. A műre való további hivatkozásokban először az 1984-es, majd a 2000-es és 2002-es kiadások egymással megegyező oldalszámát adom meg. A recenziót lásd: Békés Vera: *A tudományfejlődés kuhni modellje – 1984-ben*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 28, 1984/5–6, 791–793.

³ Az NSZK-ban a frankfurti Suhrkamp 1973 és 1981 között már az 5. kiadásnál tartott, az NDK-ról nem találtam adatot. A lengyelek már 1968-ban megjelentették, de az orosz kiadás is hozzáférhető volt 1975-től.

Másrészt az 1984-es évszám utalt mindezen túl közvetlenül Orwell világára is.⁴ Hiszen Kuhn maga fogalmaz így a tizenharmadik fejezetben: „A fenti megjegyzések elkerülhetetlenül azt sugallják, hogy egy érett tudományos közösség tagja, akár Orwell *1984* című regényének tipikus szereplője, az éppen uralkodó hatalmak által újraírt történelem áldozata. S ez nem is egészen képtelen ötlet.”⁵ Ugyanis – mondja Kuhn: „Amikor valamely tudományos közösség fölrad egy régi paradigmát, egyszersmind kiiktatja a tudományos tájékozódás forrásai közül az e paradigmához igazodó könyvek és cikkek többségét. [...] Nincs más lehetőség számára, amíg a pályán marad.”⁶ A helyzet ilyen ábrázolásához a félreértések elkerülése végett még azt is hozzáfűzi, hogy az effajta, a tényleges történeti múltat ignoráló, sőt kiiktató eljárás korántsem esetleges, és nem szubjektív okokból olyan, amilyen. Ellenkezőleg: éppenséggel lényegi jellemzője egy kétszáz éves hagyománynak, tudniillik a tankönyveket és jegyzeteket alkalmazó modern felsőfokú természettudományos képzésnek, ahol „nincs helye a szépművészeti múzeumhoz vagy a klasszikus műveket tartalmazó könyvtárhoz hasonló intézménynek, ezért a tudós néha alapjában hamisan fogja fel tudományága múltját”.⁷ Szimptomatikus, hogy Lakatos, Kuhn elméletének kérlelhetetlen bírálója, aki lényegében megadta a Kuhn-nal szembeni bírálatok alaphangját, mennyire félreinterpreta Kuhn *leírását*, amikor *normaként* fogta fel azt, és azzal vádolta ezt a fejlődés-felfogást, hogy akarva-akaratlanul ideológiai alapot nyújt azoknak, akik normává teszik a relativizmust:

Kuhn, úgy tűnik, kétféleképpen gondolkodik az objektív tudományos haladásról. Nincs kétségem afelől, hogy elkötelezett kutatóként és tudósként *személy szerint* irtózik a relativizmustól. De *elmélete* vagy úgy interpretálható, mint ami tagadja a tudományos haladást és csak a tudományos változást ismeri el; vagy mint ami csak a tényleges történeti fejlemények által jelzett „haladást” ismeri el [...] Attól tartok, ez lehet a kulcsa elmélete akaratlan népszerűségének az [orwelli] 1984-es „forradalmat” előkészítő Új Baloldal köreiben.⁸

⁴ Magyarországon Orwell regényét ekkoriban még csak kevesen olvashatták. Ugyan Krassó György jóvoltából egy év alatt két szamizdat kiadása is megjelent (*Ezerkilencszáznyolcvannég*. Ford. Antal György. 1. kiad., 2. kiad. Magyar Október Szabadsajtó Kiadó, Budapest, 1984), majd a ma legismertebb fordítás, Sziójyártó Lászlóé is napvilágot látott két évvel később (*1984*. Forum, Újvidék, 1986), a mű csak az 1989-es, az Európa Kiadónál megjelent kiadásától kezdve tekinthető magyarul szélesebb körben ismertnek.

⁵ Kuhn: i. m. 222/172.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Lakatos Imre: A tudomány története és annak racionális rekonstrukciója. In *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai*. Ford. Benedek András – Forrai Gábor. Atlantisz, Budapest, 1997, 123, 219. l.ábjegyzet.

Mai szemmel újraolvasva egészen nyilvánvaló, hogy Kuhn nem tesz mást, mint valóban *leírja* a tudományos képzés tényleges és a tudósok nagy többsége által hallgatólagosan jóváhagyott gyakorlatát.

A történelmi tény lebecsülése mélyen és valószínűleg funkcionálisan átjárta a tudósok ideológiáját, pedig egyébként ugyanezek a tudósok másfajta tényszerű részleteket tartanak a legfőbb értéknek. Whitehead beleéltte magát a tudományos közösség történelemellenes szellemébe, amikor ezt írta: „Halálra van ítélve az a tudomány, mely vonakodik elfelejteni alapítóit.” Mégsem volt teljesen igaza, ugyanis a tudományoknak – mint más szellemi foglalkozásoknak – valójában szükségük van hőseikre, és igenis megőrzik nevüket. A tudósok azonban nagyon is képesek elfelejteni vagy meghamisítani a hősök műveit.⁹

Ezeknek a múlthoz fűződő ambivalens késztetéseknek a végeredménye, hogy „a tudósok állandóan arra törekednek, hogy a tudomány történetét egyenes vonalú vagy összegző folyamatnak tekintsék, s gyakran még a saját kutatására visszatekintő tudóst is befolyásolja ez a hajlam”.¹⁰

Végül pedig utalni szerettem volna a címben Kuhn könyvének akkor aktuális befogadás-történeti állomására is: 1984-ben a filozófiai és ezen belül a nemzetközi tudományfilozófiai–episztemológiai közhangulat éppenséggel nem nagyon kedvezett Kuhn paradigma-elméletének. A hevesebb viták már a hatvanas-hetvenes években lezajlottak, a szembenálló felek pedig megmaradtak eredeti álláspontjukon. Kuhn tett ugyan néhány bátortalan, ám hasztalan lépést annak érdekében, hogy szélsőséges relativizmussal és szubjektívizmussal, irracionalizmussal stb. vádolt koncepcióját elfogadhatóbbá tegye a „realisták” avagy a „naturalisták” szemében. Ennek érdekében még a tudományos forradalmak elméletének központi terminusáról, a *paradigmáról* is hajlandó volt lemondani; bár ennek a lemondásnak az oka nem tartalmi volt, és sohasem vált véglegessé. Későbbi előadásai vagy vitái közben is gyakran találkozni ilyen megjegyzéssel: „Noha manapság ritkán használom ezt a terminust, mivel teljes mértékben elveszítettem az ellenőrzésemet fölötte, a rövidség kedvéért itt olykor élni fogok vele.”¹¹

De ez sem segített: miután kongresszusokon, konferenciákon és harcoss vitáiratokban a logikai pozitívizmus nézőpontjáról tekintve eleve elfogadha-

⁹ Kuhn: i. m. 187/145.

¹⁰ Uo.

¹¹ Kuhn, Thomas S.: Természettudomány, társadalomtudomány. *Világosság*, 40, 1999/1, 62. Kuhnnek ez a megjegyzése 1989-ben hangzott el a La Salle Egyetemen tartott előadásán. A tudományfilozófiai értelemben vett *paradigma* terminus eredetéről és történetéről bővebben lásd Békés Vera: *A biányzó paradigma*. Latin Betűk, Debrecen, 1997, 22–27. (1. 4. fejezet.)

atlan munkáját ízekre szedték,¹² a vita lassan lecsengett. 1984-ben a kuhni tudományfejlődés-elmélet iránti nemzetközi szakmai érdeklődés elég csekélynek volt mondható. Az általános hangulatra jellemző volt például, hogy az International Union of History and Philosophy of Science (IUHPS) 1984-ben Veszprémben megrendezett úgynevezett *Joint*-konferenciáján, amelyen igen rangos nemzetközi előadói gárda vonult fel, az előadásokban és a viták során Thomas Kuhn neve alig-alig fordult elő.¹³ A nyolcvanas évek közepén tehát akár a tudományos tudás logikai természetét, akár társadalmi kontextusát vizsgáló episztemológusok számára Thomas Kuhn egészen egyszerűen (már és még) nem volt érdekes. Fellépése egyszeri, egyedi epizódnak tűnt. Ízekre szedett és érvénytelennek nyilvánított fejlődésmodelljét a tudományfilozófiai és tudomány-metodológiai szakma nagyjában és egészében elintéztnek ítélte. Fehér Márta pontosan jellemezte az aktuális szakmai közhangulatot az első magyar kiadás utószavában, amikor arról szólt, hogy a mai tudományfejlődés-elméletek java része mintha fölhagyott volna a mű által fölvetett problémákkal való direkt küzdelemmel, s a kihívásra az eredeti intenciókkal éppen ellentétes úton és módon keresik a választ – azaz a kuhni anomáliát, kevés kivétellel, kiküszöbölhetőnek vélik.¹⁴ A gyakorló tudósokat, azaz a tudomány aktív művelőit pedig ekkoriban a kuhniánus gondolatok jószerivel még el sem igen érték.

A figyelem újabb hulláma és Kuhn igazi reneszánsza csak a nyolcvanas évek legvégén, illetve a kilencvenes évek elején indult meg.¹⁵ Ez utóbbi fel lendülésnek sok oka van, melyeknek csak egyike a „filozófiai közhangulat” változása, amelyet nagy részben az a csalódás is táplált, hogy a logikai empi-

¹² Jellemző, hogy mindmáig úgy él a szakmai köztudatban, hogy az a tanulmány, amelynek szerzője „kimutatta”, hogy Kuhn „legalább huszonegy különböző” értelemben használta a *paradigma* terminust, egyben megsemmisítő bírálata volt a tudományos forradalmak elméletének is. A tanulmány szerzője, Margaret Mastermann azonban úgy hitte, hogy ha kisebb továbbfejlesztéseket végez Kuhn modelljén, az elsők között járulhat hozzá a modell alapvetően új mondanivalójának megértéséhez. Lásd Mastermann, Margaret: The Nature of a Paradigm. In Lakatos, Imre – Musgrave, Alan (eds.): *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge, 1970, 59–89. (*Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science, London, 1965*, Vol. 4.)

¹³ Egyebek között részt vett rajta Henrich von Wright, René Thom, Johan van Benthem, David Bloor, Ernan McMullin és Gideon Freudenthal. A konferencia anyagából válogatott kötetet lásd: Hronszky, Imre – Fehér, Márta – Dajka, Balázs (eds.): *Scientific Knowledge Socialized*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (*Boston Studies in the Philosophy of Sciences*, 108.)

¹⁴ Fehér Márta: Thomas Kuhn tudományfilozófiai „paradigmája”. In Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Id. kiad. 317/247.

¹⁵ Lásd Hoyningen-Huene, Paul: *Reconstructing Scientific Revolutions: Thomas S. Kuhn's Philosophy of Science*. Chicago University Press, Chicago, 1993. A szerző úttörőnek számító monográfiáját jogosan vezeti be azzal, hogy bár kevés olyan szerző van, aki a huszadik században nagyobb és szélesebb körű befolyást gyakorolt volna, mint Thomas Kuhn, mégsem készült addig olyan munka, amely a tudományos forradalmak elméletének fejlődését történeti keretek közé helyezve átfogóan tárgyalta volna.

rizmus – híveinek minden formalizálási próbálkozása ellenére – nem volt képes beteljesíteni azokat a reményeket, amelyek szerint lehetséges a filozófiát szigorú tudománnyá formálni. Legalább ilyen fontos tényező, hogy a hatvanas években megindult új szellemű tudománytörténeti, illetve tudásszociológiai vizsgálódások számottevő mennyiségű és jó minőségű konkrét kutatási eredményt produkáltak, így megteremtve azt a bázist, amelyen egyáltalán alkalmazni lehetett egy kuhni típusú diszkontinuus tudományfejlődés-modellt.

Manapság már senki nem vitatja, hogy Kuhn koncepciójának legfontosabb elemei megkerülhetetlenek a tudományfilozófiában, sőt, a tágabban vett episztemológiában.

Régi recenzióm mottójául ezt a fél mondatot vettem Kuhntól: „*mi mindent tekinthetnénk magától értetődőnek, ha más volna a filozófiai közhangulat*”.¹⁶ Az idézett helyen és a megelőző fejezetben (*A válságra adott válasz*) Kuhn kimondta némelyik alapvető tételét, többek között azt, hogy a tudományos forradalom azt jelenti, hogy „kicszerelődik a fogalomhálózat, melyen keresztül a tudósok a világot szemlélik”. Ugyanitt azt is fejtegeti, hogy tétellei *voltaképpen tautológiák*.¹⁷ Magától értetődőek lennének egy olyan történeti-filozófiai kontextusban, ahol a tudományos elméletek mibenlétének és szerepének megítélését a tudósok tényleges tevékenységének történetéből kívánnák kiolvasni, és a tudományfejlődés valódi természetét a feltárt tényekre alapozva megérteni, *nem* pedig a korai logikai pozitívizmus előfeltételeiből származtatnák, és „úgy korlátozná[k] az elfogadott elméletek érvényességi körét [...], hogy semmiképpen se kerülhessenek összetűzésbe valamely később kialakult elmélettel, amely részben ugyanazon természeti jelenségeket érintő előrejelzéseket ad”.¹⁸

Közelebbről megvizsgálva a Kuhn könyve által tudományfilozófiai szakmai körökben kiváltott szokatlanul viharos reakciókat, majd a viharok elültét és a hallgatást követő újabb, tartós érdeklődési hullámot, úgy vélem, hogy a változó „filozófiai közhangulatban” a kuhni koncepciót érő bírálatoknak három főbb típusát lehet megkülönböztetni:

Az első típust az az elszánt törekvés jellemzi, hogy bizonyítékokkal támassza alá, hogy miért *nem szabad* Kuhn elméletét elfogadni, sőt, egyáltalán komolyan venni. Ezek a bírálók (Lakatos, Popper, Stegmüller) többnyire a kortárs tudományfilozófusok közül kerültek ki, ők reagáltak a legszenvedélyesebben – a későbbi olvasók szemében már-már hisztérikusan – a könyvre. Legfontosabb támadásuk közvetlenül a diszkontinuitás gondolatára, a paradigma fogalmának alkalmazására, és közvetve az inkommenzurabilitás-tétel ellen irányul.

¹⁶ Kuhn: i. m. 143/111. (IX. fejezet. *A tudományos forradalmak jellemzése. Szükségsszerűségük.*) Kiemelés – B. V.

¹⁷ Uo.

¹⁸ I. m. 137/107.

A második típusú kritikusok bevallott célja azt igazolni, hogy valójában *nem szükséges* Kuhn elméletével megbirkózni (egyáltalán foglalkozni vele) – ők többnyire a hagyományos tudománytörténeti ismeretekkel rendelkező és a logikai pozitivizmus alapelvei iránt mély tiszteletet mutató gyakorló természettudósok közül kerültek ki, közülük érve a természettudományos kutatói tapasztalattal rendelkező tudományfilozófusok jó részét is. Az ő megítélésük szerint Kuhn tudományfelfogásában lehet esetleg megfontolandó igazság, ám történeti állításait ő maga *sem* tudta hitelesen alátámasztani. Az ilyenfajta bírálóat persze szinte mindig biztosra mehet, hiszen Kuhn esszéje már csak műfaji okokból sem lehetett részletes és teljes történeti rekonstrukció, és egy tüzetesebb vizsgálat során természetesen sok korrigálandó konkrét ténybeli tévedésre lehet bukkanni a részletekben.

A bírálók harmadik típusába azok sorolhatók, akiknek célja bebizonyítani, hogy Kuhn „valójában *semmi újat* nem hozott”, pusztán „közismert igazságokat mondott ki”, illetve akik fontosnak tartják, hogy „igazságot szolgáltatassanak” azon elődöknek, akikre Kuhn hálátlan módon egyáltalán nem hivatkozott, vagy nem tette ezt elég nyomatékosan.

Alig-alig találni olyan kortárs reflexiót (nem számítva természetesen az úgynevezett „radikálisokat”, mint Polányi, Feyerabend, Hanson, Toulmin vagy a fiatalabb nemzedékből az erős program olyan képviselője, mint Barry Barnes), amely ne volna besorolható a fenti csoportok valamelyikébe. Azok a filozófusok és társadalomkutatók viszont, akikre Kuhn koncepciója a reveláció erejével hatott, a korai vitákban még nem nagyon hallatták a hangjukat. Pedig Kuhn gondolatainak súlyát olyan kortárs filozófusok kezelték kezdetől a maga helyén, mint Richard Rorty, aki Kuhn halála alkalmával így vallott:

Kuhn az egyik bálványom volt, mivel *A tudományos forradalmak szerkezetének* (1962) elolvasása után úgy éreztem, mintha valamiféle hályog hullott volna le a szememről. [...] Kuhn azzal rajzolta át a leginkább a kultúra képét, hogy megmutatta, a természettudósok sem rendelkeznek kiváltságos hozzáértéssel a valósághoz vagy az igazsághoz. Hozzájárult a tudományágak hagyományos hierarchiájának lebontásához, amely még Platón osztott vonal hasonlatára nyúlik vissza.¹⁹

Kuhn lezárult pályájának értékelésekor – miután az többé már nem volt kérdés, hogy életműve, de legalábbis legfontosabb gondolatai tartósan megkerülhetetlennek bizonyulnak – néhány újabb jellegzetes magyarázó séma került elő, amelyek részben vállalkozásának kudarcát, részben széles népszerűségét értelmezték. Az egyik séma azt a kérdést járja körül, hogy „két Kuhn van, melyik az igazi, a radikális vagy a »felpuhult«”, miközben alkalmazói arra is magyarázatot keresnek, hogy miért nem illeszkedett be „egyik Kuhn sem”

¹⁹ Rorty: i. m. 358.

a kortárs tudományfilozófiai áramlatokba. Ilyenek mindenekelőtt például Alexander Bird írásai. Bird szerint Kuhn nem hagyott hátra olyan örökséget, amely csakis az ő nevéhez köthető. Mégpedig azért nem, mert saját fejlődési útján mindig szembement a tudományfilozófia fő sodrával, mely utóbbi a hetvenes, nyolcvanas években – lassan feladva a formális modellek gyártását – naturalista fordulatot vett. Kuhn éppen ellenkező irányba tartott: erősen naturalista jellegű indulás után, amikor is filozófián kívüli, empirikus tudományok eredményeire támaszkodott (mindenekelőtt a pszichológia területén) annak érdekében, hogy felépítse a maga elméletét a tudományos megfigyelés természetéről, és egyáltalán, a tudományos tudás változásáról, a későbbiek során, a hetvenes években egyre inkább tisztán filozófiai, mondhatni, a priori szemlélettel közeledett tárgyához.²⁰

Kuhn saját megtett útjára újra meg újra visszatekintve sohasem tagadta, hogy a természettudományról szóló „heterodox” eszméinek kialakításában nagy szerepük volt olyan társadalomtudományi gondolkodóknak, mint Max Weber, Talcott Parsons, Edward Shils, Ernst Cassirer vagy éppen Charles Taylor: „Láza hozott és felbátorított mindaz, amit [írásaikban] találtam. Ezek a kitűnő szerzők úgy ábrázolták a társadalomtudományokat, [mint] ami szoros párhuzamot mutatott azzal a fajta leírással, melyet én reméltem nyújtani a fizikáról.”²¹ Ugyanakkor csalódással töltötte el, hogy éppenséggel nem megerősítést kapott a társadalomtudományok episztemológiájával és metodológiájával foglalkozó gondolkodóktól, hanem ellenkezőleg, elkedvetlenítették, minthogy az elemzések végén rendszerint azt hangsúlyozták, hogy ezek az elemzések csakis a társadalomtudományokra vonatkoznak, „a természettudományok – egészen mások”. „Ami ezek után következett [teszi hozzá Kuhn], az a természettudományoknak egy viszonylag szabványos, kvázi-pozitivist, empirista képe, éppen az a fajta ábrázolás, melyet érvényteleníteni reméltem.”²²

És, bár az eredménytelen tapogatózások után – mondja – visszatért saját kutatásaihoz, időről időre vitába szállt, ha egy általa nagyra becsült társadalom- vagy humántudományi munkában azon tudományképek egyikével találkozott, „melyeknek pozíciójuk meghatározásához kontrasztként láthatóan szükségük van a természettudományoknak egy olyan képére, melyet továbbra is mélységesen elutasítok”.²³

Kuhn ebben a vonatkozó nézeteit összefoglaló írásában tételesen is ki mondja azokat a „heterodox” gondolatait, melyekhez mindvégig ragaszkot-

²⁰ Bird, Alexander: Kuhn's wrong turning. *Studies in History and Philosophy of Science. Part A*, 33, 2002/3, 443–463.

²¹ Kuhn, Thomas S.: *Természettudomány, társadalomtudomány*. Id. kiad. 60.

²² Uo.

²³ Uo. Ezúttal Charles Taylor *Interpretáció és embertudományok* című esszéje szolgáltatott alkalmat nézeteik polemikus összevetésére.

dott. Fő tézise: „A természettudományokban sem nagyobb a humán tudományokénál a semleges, kultúrafüggetlen kategóriák halmaza, melyen belül a szereplők – akár tárgyak, akár aktusok – leírhatók lennének.”²⁴ Továbbá: „Ahol egy másik kultúra társadalmi világáról van szó, legyőzve saját, mélyen gyökerező etnocentrikus ellenállásunkat, megtanultuk magától értetődőnek elfogadni ezt a sokkot. Meg tudjuk tanulni, és nézetem szerint meg is kell tanulnunk ugyanígy fogadni természeti világunkat is.”²⁵ Mindebből – állítja Kuhn – nem szükséges levonni olyasfajta következtetést, hogy a természettudományok, illetve társadalomtudományok között csupán érettségük fokozatában létezne különbség.

Egyet nem értsem Taylorral, emlékeztetem önöket, nem abban állott, hogy létezik-e határvonal a természet- és humántudományok között, hanem inkább abban, mi módon lehet ezt a vonalat meghúzni. [...] Nem abban vagyok bizonytalan, hogy ez a különbség fennáll-e, hanem, hogy elvi természetű-e, avagy a két terület relatív fejlődési stádiumának következménye-e.²⁶

Az én olvasatomban az első két tézis nagyon erős, és általános elfogadásukra még sokáig nagyon kevés az esély, hiszen ez a modern tudományok önképét legmélyebben felforgató következménnyel járna mind a természet-, mind pedig a társadalomtudományokra nézve.

Felvetődik a kérdés, magányos alak volt-e Thomas Kuhn.

A tudományos forradalmak szerkezete szerzőjének különös, ellentmondásokkal teli viszonya a kortárs törekvésekhez önmagában is külön tanulmányt érdemelne. Miközben Kuhn kezdettől fogva sok mindent megtett, hogy elgondolásainak támogatására szövetségeseket keressen, és még elszánt kritikusaiknak bírálatát is meglehetősen türelemmel és megértéssel fogadta, aközben arra kevés adat van, hogy ténylegesen adódó vagy potenciális fejtartásait ugyanilyen megértéssel kezelte volna.²⁷

Könyve második kiadásának *Utószavában* kijelöli a továbblépés irányát: „ha tanulmányomat átdolgoztam volna, a tudományos közösség tárgyalásá-

²⁴ I. m. 63. Kuhn itt az esetleges félreértések elkerülése végett azt is hozzáteszi, hogy persze az itt elmondottak egykori könyve, *A tudományos forradalmak szerkezete* és a hozzá kapcsolódó írások témáinak újból való kifejtését jelentik.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Struan Jacobs ausztrál Polányi-kutató számos tanulmányt szentelt annak, hogy bemutassa, milyen lényegi szerepet játszik Polányi Mihály posztkritikai tudás-konceptiója Kuhn tudományfejlődés-elméletének kiforrásában. Ezt a tényt maga Kuhn sem tagadta. A következő honlapon összegyűjtve megtalálhatók azok a tanulmányok, amelyek a Polányi–Kuhn kapcsolatokat és kapcsolódási pontokat vizsgálják: <<http://philpapers.org/rec/JACMPA-2>> (Legutóbbi hozzáférés 2012. január 6-án.)

val kezdődne”. Arra a kibontakozó fejleményre reflektál, hogy a tudományos közösségek vizsgálata az utóbbi időben a „[...] szociológiai kutatás fontos témája lett, s a tudománytörténészek is kezdik komolyan venni. Az első, jó-részt még kiadatlan eredmények alapján úgy tűnik, hogy az e munkához szükséges empirikus módszerek nem triviálisak, de egy részükkel már dolgoznak, a többi pedig minden bizonnyal kifejlészthető.”²⁸ Az sem érdektelen, hogy Kuhn itt a tudósok társadalmi hálózatának feltárásán, a *láthatatlan kollégium* hipotézis ellenőrzésén munkálkodó olyan szerzőkre hivatkozik, mint Warren O. Hagstrom vagy Diana Crane.

Mindezek fényében meglehetősen furcsának tűnik a viszonya a tudás-szociológia Bloor–Barnes-féle erős programjához. A hetvenes évek közepén indult tudásszociológiai szemléletű generáció természetes módon kapcsolódni kívánt neves elődjéhez, hiszen alapvető szemléleti rokonságuk nyilvánvaló:

Kuhn a tudás valós természete leírásának vonatkozásában megingatta a formális, absztrakt ábrázolás uralkodó státusát, és szilárdan megalapozta – mintapédái tárgyalásán keresztül – azt a tudományos igényt, hogy a tudás természetét a használat kontextusában kell kikutatni és értékelni. [...] Amellett érvelt, hogy a tudományos tudásnak az alternatív alkalmazásokba ágyazott versengő rendszerei formálisan inkommenzurábilisak, ami – ennek a filozófiai vitákban megjelenő vonatkozásaival együtt – igazolta azt a szociológiai feltevést, hogy a normál modell mindenhol alkalmazható a tudás korpuszára vagy a tudáson alapuló cselekvésekre. Ráadásul az a tény, hogy Kuhn köztisztviselőként álló tudománytörténész volt – elsősorban történeti és filozófiai problémákról írt –, nagymértékben növelte munkájának szociológiai jelentőségét. Meggyőzően alkalmazta a normálmodell, mialatt munkáján semmi esetre sem uralkodott el a szociológiai nézőpont vagy a szociológiai hagyomány forrásaitól való túlzott függés. Kuhn – ahogyan abban támogatói és támadói is egyetértettek – történeti munkájában kitűnően uralta a technikai részleteket, és ettől csak meggyőzőbb lett az általa támogatott felfogás, amelyet nem nevezhetünk másképpen, mint a szociológiai megközelítés kiterjesztésének a tudományos kutatás tanulmányozása területére.²⁹

Kuhn egyre növekvő népszerűségét figyelve Bloorék ugyanakkor hátróztottan óvnak gondolatainak a társadalomtudományokban tapasztalható vulgarizálásától is:

²⁸ Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Id. kiad. 133–234/181.

²⁹ Barnes, Barry – Bloor, David – Henry, John: *A tudományos tudás szociológiai elemzése*. Ford. Faragó Péter – Tanács János [et. al.]. Osiris, Budapest, 2002, 154. Itt lábjegyzetben hozzáfűzik, hogy elemzésük Barnes 1982-es olvasatán alapul, amely alapvetően eltért a korszak bevett elutasító Kuhn-interpretációjától.

Kuhn műve a tudományos tudás szociológiájának központi kérdéseit taglalja, és alapos tanulmányozása sokszorosan kifizetődőnek bizonyul. [...] Ugyanakkor gondolatainak *megtélvesztő egyszerűsége*, a mű megjelenése óta eltelt idő és az a tény, hogy széles körben durva sztereotípiák terjedtek el róla, elméletét pedig mintegy magától értetődőnek tekintették, felbátorította a társadalomtudósokat arra, hogy gyorsan végigfussák Kuhn munkásságát, amely így rövidesen *szükséges előjátékká vált a kutatási célok felé vezető útnak*.³⁰

Éppen ezért ironikus, sőt valójában meglehetősen érthetetlen, amint erre Fehér Márta annak idején – Stephen Cole nyomán – felhívta a figyelmet, hogy Kuhn *kijfejezetten elhatárolódott* a tudásszociológusok új nemzedékének általa – láthatóan – csak igen felületesen ismert és félre is értett törekvéseitől. Miközben jómaga alapelveként vallotta például, hogy a tudományos kutatás közösségi tevékenység, ennél fogva a tudományos tudás konkrét megszerveződésében a közösségi faktoroknak *van* episztemológiai relevanciája, ugyanakkor ilyen szavakkal határolódott el az edinburgh-i iskola törekvéseitől:

Az erős program (a relativista-konstruktivista programok egyik válfaja) úgy tekinthető, mint ami azt állítja, hogy csak a hatalom és az érdek számít. A természet – bármit is jelentsen ez – nem játszik szerepet a róla alkotott vélekedésekben. A tudásigények evidenciájáról vagy racionalitásáról, igazságáról vagy valószínűségéről szóló beszédet pedig csupán olyan retorikai köntösnek tekintik, ami mögé a győztes párt rejtje a hatalmát. Így az, ami tudományos tudásnak számít, nem más, mint a győztesek véleménye. Én azok közé tartozom, akik az erős program felfogását abszurdnak találják, ez maga a megtévelyodott dekonstrukció.³¹

Végül, ha visszatérünk a címben rejtett kuhni utalásra – „mi mindent tekinthetnénk magától értetődőnek, ha más lenne a filozófiai közhangulat” – az mindenképpen elmondható, hogy a filozófiai közhangulat nagyon is sokat változott a hatvanas évek óta, és ez nem kis mértékben köszönhető éppen Kuhnnak. Jelentőségét ma lényegében már senki nem vitatja. Konkrét nézetei azonban még mindig túlságosan radikálisnak bizonyulnak ahhoz, hogy gond nélkül integrálódjanak a mai tudományfilozófiai vélekedésekbe. Kis könyvét manapság leginkább úgy olvassuk és használjuk, mint a tudományos tudás természetét körüljáró egyfajta modern *aforizmagyűjteményt*. Gondolatainak tárházát azonban még messze nem merítettük ki.

³⁰ I. m. 145. (Kiemelés – B. V.)

³¹ Idézi Fehér Márta: Utószó. I. m. 296. skk. Kuhn ezt a kijelentést 1992-es úgynevezett Rotschild-előadásán tette. Cole, Stephen: The Voodoo Sociology: Recent developments in the *sociology* of science. In Gross, Paul – Levitt, Norman – Lewis, Martin (eds.): *The Flight from Science and Reason*. New York Academy of Sciences, New York, 1996.